

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Актуальність досліджень цінностей, аксіосфери суспільства доречна з точки зору будь-якої сфери суспільних знань, в тому числі з огляду на необхідність долучення держави до певних політичних і правових процесів, що відбуваються у цілих геополітичних утвореннях. Знання про набір цінностей, якими керуються українці, корисні і для науковців, і для політичних діячів, і для правників, і для пересічного громадянина, який зможе для себе з'ясувати сутність свого прагнення до євроінтеграції, причини, наслідки та результати таких важливих подій у розвитку України, як Євромайдан, а також зміст гасел, на кшталт «Україна – це Європа». Пріоритетним у зовнішній політиці України є входження до Європейського союзу, і не просто входження, а інтегрування в європейський простір. Відтак, першорядною є необхідність співвіднесення характерних рис розвитку нашої держави із системою європейських цінностей. Україна має глибинне тяжіння до Європи, вона – носій європейського менталітету, що формувався упродовж століть на підмурівках історії, традицій, систем цінностей. Україна в культурному відношенні завжди зазнавала відчутного впливу як Сходу, так і Заходу.

Тема єдності цінностей України та Європи піднімається у наукових виданнях, а також у пресі. В якості самостійного об'єкта дослідження європейські цінності в єдності із стандартами прав і свобод вивчалися Т. Хаммарбергом, В. Буткевичем, М. Буроменським, П. Рабіновичем, С. Шевчуком, М. Мінаковим, В. Єрмоленком та ін. Майже усі дослідники розглядають європейські цінності як «консолідуєчу загальноєвропейську ідеологію». Українські науковці досліджують широке коло напрямків євроінтеграційного поступу України: політичні, економічні та інші переваги; зміст і механізми політичних перетворень у контексті демократизації влади, розвитку громадянського суспільства; інформаційної, соціальної політики, культури, освіти і науки та їх законодавчого забезпечення; соціального діалогу і взаємодії держави з громадськістю; регіонального управління та місцевого самоврядування тощо (Є. Головаха, В. Луговий, В. Малиновський, Т. Мотренко, М. Пірен, Н. Протасова, І. Розпутенко, Г. Ситник, Ю. Сурмін, С. Телешун, С. Хаджирадева, С. Чукут, Ю. Шаров, М. Шульга та інші).

Метою дослідження є з'ясування сутності українських цінностей, їх співвідношення із європейськими та визначення сумісності України і країн Європейського союзу в аксіологічному сенсі з позицій державного будівництва, а саме розбудови правової держави і громадянського суспільства.

Виходячи із цього ми можемо окреслити перед собою такі **завдання**: дати дефініцію правовій державі та визначити якою є ціннісна характеристика даного поняття; визначити способи пошуку і вивчення суспільних цінностей; сформувати базу інформації щодо суспільних цінностей у країнах ЄС та Україні; визначити спільне та відмінне; з'ясувати передумови формування цінностей та порівняти їх для обох; визначити шляхи еволюції, можливі та потенційні видозміни суспільної свідомості у цьому контексті, а також впливу на неї із метою розбудови правової держави та громадянського суспільства.

Об'єктом дослідження є духовна сфера соціуму та особливості цінностей українського та загальноєвропейського суспільства в контексті побудови правової держави.

Предметом дослідження є зв'язок згаданих ціннісних формувань, їх відмінність та спільність, значення для державного будівництва та досягнення рівня правосвідомості, праворозуміння властивого країнам ЄС, пріоритетність цінностей у переліку, історичні, політичні, культурні передумови формування, розвитку такого аксіологічного набору, який потрібен для створення правової держави.

Правова держава – це така організація суспільства, за якої верховенство у всіх сферах життя належить правовому закону. Здавалося би, європейські цінності будуються довкола правової держави і є її основою. Проте, деякі вчені та суспільні діячі стверджують, що ті цінності, які лежать в основі як повсякденного життя, так і функціонування державного апарату в країнах Європейського Союзу, суперечать традиційним підвалинам українського суспільства.

Європейські стандарти прав людини мають конкретні параметри визначення і регламентовані міжнародними за своїм змістом актами – Хартією основних прав 2000 р. (у рамках держав Європейського Союзу) та Конвенцією з прав людини та основоположних свобод 1950 р., яка діє в межах країн Ради Європи [6, с. 180].

Європейська конвенція з прав людини лежить в основі унікальної європейської системи захисту прав людини, яка слугує прикладом для створення відповідних систем в інших регіонах світу. Ця система відкрила нові шляхи для захисту прав людини за допомогою надання окремій особі права подавати скарги про порушення прав людини безпосередньо до Європейського суду з прав людини, для розвитку вражаючого зводу прецедентного права, який дозволяє здійснювати динамічну інтерпретацію прав людини, а також, що є не менш важливим, для створення можливостей для внесення змін у законодавство або правозастосовну практику на національному рівні з конкретними позитивними наслідками для життя людей [7, с. 67].

Зрозуміти сутність європейських цінностей можна, відштовхуючись від положень «Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу», котра була прийнята 7 грудня 2000 р. (м. Ніцца), а повну юридичну силу отримала 1 грудня 2009 р. разом із набранням чинності Лісабонського договору. Прийняття цього документу було викликане необхідністю визначити спільні цінності нового політичного утворення (Європейського Союзу) й гарантувати основні права громадян уже в контексті законодавства та інститутів ЄС. У «Хартії фундаментальних прав Європейського Союзу» права і свободи громадян ЄС постали як цінності всіх країн-членів Євросоюзу, на яких ґрунтується діяльність інститутів ЄС. Згідно із зазначеним документом, до базових європейських цінностей належать: гідність, права людини, свобода особистості, рівноправність, солідарність, законність, демократія, громадянськість, мир, справедливість, толерантність [4, с. 97].

Якщо Хартія основних прав 2000 р. за своєю юридичною природою є у значній мірі декларативним актом, який формулює основні цінності Європейського Союзу – людську гідність, свободу, рівність (заборону будь-якої дискримінації), солідарність, то Римська Конвенція закріплює стандарти взаємовідносин між індивідуальними та колективними суб'єктами права з однієї сторони та державою – з іншої. Крім того Конвенція пропонує дієвий міжнародний юридичний механізм захисту прав людини та основоположних свобод [8].

За даними опитування європейців «Євробарометр», проведеного у 27 країнах ЄС, на першому місці серед переліку цінностей виявилися права людини (37%), потім – мир (35%), демократія (34%), верховенство закону (22%), повага до інших культур (17%), солідарність (15%), повага до життя людини (14%), рівність (13%), особиста свобода (11%), толерантність (10%), самовираження (4%), і на останньому – релігія (3%). Тобто ядром європейських цінностей виступають права і свободи кожного індивіда, мир, демократія та рівність всіх перед законом. Якщо порівняти ці показники із переліком ціннісних орієнтацій українців, то побачимо, що домінанти суттєво відрізняються, оскільки шістнадцять запропонованих для оцінювання понять розташувались (у порядку спадання) наступним чином: 1) порядок; 2) справедливість; 3) свобода; 4) самоуправління; 5) стабільність; 6) патріотизм; 7) демократія; 8) згода; 9) праця; 10) нація; 11) достаток; 12) держава; 13) права людини; 14) підприємництво; 15) церква; релігія, 16) успіх [8, с. 38]. Отже, права людини як найвища цінність євроспільноти для українців поки що аж на тринадцятому місці [4, с. 98].

Варто розглянути дві ключові цінності, які за своєю суттю є європейськими, але в українському суспільстві ще перебувають на етапі становлення. Мова йтиме про свободу слова і національну ідентичність. Право на свободу думки і слова історично виникло як інструмент забезпечення інформованості і підтримання високого рівня компетентності державних органів влади. Люди повинні не лише мати свободу суджень, але й використовувати її для зваженого вибору. Свобода слова не повинна перетворюватися у всюдозволеність. Друга цінність – розуміння кожним громадянином своєї державності та національності. Виникаючи за певних суспільно-історичних умов людська ідентичність утверджується і змінюється разом із утвердженням і змінами суспільних відносин. Відповідно, утверджується чи змінюється характер соціальних (у тому числі й соціально-політичних) процесів, щільно пов'язаний зі станом людської ідентичності та її природою. Тому можна сказати, що суспільство має історію, у контексті якої виникають специфічні ідентичності, і цю історію створюють люди, наділені специфічними ідентичностями [2, с. 215].

Для української спільноти як нації, що модернізується, актуальною проблемою є формування політичної культури національного типу, тобто культури, яка виразить національні інтереси та національну ідею, поєднає їх з національними традиціями та збагатиться світовим досвідом демократичного врядування [5, с. 191].

Правова держава в сучасних реаліях асоціюється насамперед із капіталістичним ладом та ринковою економікою, соціалістичні режими вважаються відмираючими пережитками минулого, в яких немає місця правам людини. Тому доцільно в ході розгляду зачепити

українську економіку в контексті європейських цінностей. Економіка визначає рівень життя в країні, а відомо, що чим рівень вищий, тим більш активне населення у плані боротьби за власні права і участі в розбудові інститутів громадянського суспільства.

Незважаючи на ймовірність різних варіантів економіко-цивілізаційного розвитку, Україна як європейська держава і у майбутньому буде розвиватись на основі західних цінностей. Перш за все, це відбуватиметься завдяки тому, що у країні переважають базові риси західного менталітету. В українському менталітеті домінує індивідуалізм, що притаманний тільки для західної цивілізації на відміну від євразійців, конфуціанців і мусульман, які відносяться до колективістських культур. Індивідуалістський характер західної цивілізації припускає як найвищу цінність індивідуальні інтереси і є основою зведення прав людини до рівня міждержавних відносин [3, с. 42].

Незважаючи на те, що частково українська ментальність співвідносна із європейською, вона, як ми бачили, таки значною мірою відмінна – і саме у плані цінностей.

Чому ми звертаємося до поняття ментальності і до цінностей суспільства, говорячи про правову державу? Тому що ядром правової держави є громадянське суспільство як сконцентрована воля і прагнення громадян до найповнішого забезпечення їхніх прав у державі. І якщо в європейській культурі є місце самоорганізації і ефективному використанню механізмів контролю влади – українцям таке властиво менше.

Україна проходить складний перехідний етап історичного розвитку, намагаючись остаточно утвердити демократичні засади функціонування всіх сфер життєдіяльності суспільства. Проте, для українського суспільства питання формування демократичних цінностей є проблемним і часто виступає основою політичних спекуляцій, оскільки існують суттєві розбіжності між задекларованими прагненнями та реальною практикою. Ціннісний портрет українського суспільства включає наступні ознаки: орієнтованість на матеріальні потреби та прагнення до істотного підвищення добробуту всіх громадян; низький рівень механізму самоорганізації та високі очікування від держави, яка повинна нести відповідальність за успіх кожного; орієнтація на врегулювання суспільних проблем з боку держави, а не громадянина; низький рівень законслухняності; поєднання бажання налагодження демократичного розподілу між гілками влади поряд із ностальгією за авторитарною владною вертикаллю; фіксація цінності суверенної незалежної української держави поряд із зростанням кількості тих, хто через постійні суспільні негаразди не підтримав би незалежність України (йдеться про референдум 1991 року); сподівання на появу «сильного лідера», здатного виправити прорахунки минулих владних еліт та поліпшити ситуацію в країні; переважна аполітичність та незацікавленість політикою; відсутність стійких політичних уподобань; небажання обстоювати гарантовані де-юре, але порушені де-факто права; незначна кількість залучених до громадських, політичних та професійних організацій; перевага «національної ідентичності» над іншими її видами; незначна довіра людей до представників інших релігійних конфесій та іншої національності; тенденції нетолерантності у вирішенні соціальних проблем расових, національних та етнічних меншин, що проживають на території України і т.д. [4, с. 99].

Декларуючи євроінтеграційні прагнення, Україна, так чи інакше, рухається у протилежному напрямку від зазначених вище цінностей і це лише на плечах суспільства – еволюціонувати, утвердити новий тип громадянина. Однак, особливість ціннісної ідентифікації сучасної України полягає в тому, що вона у культурному та цивілізаційному плані є і євразійською і європейською державою, а зовнішньополітичні орієнтири на європейський простір тривалий час пригнічувались набутими завдяки комуністичному режиму рисами «євразійськості».

Дехто вважає, що українська національна ідентичність не відповідає європейській через історичні причини. Варто звернутися до історії, враховуючи усі політичні, економічні та культурні чинники, що вплинули на формування саме такого набору цінностей у свідомості українців. Можливо, якщо прослідкувати зв'язок між генезисом європейської та української культур, можна встановити їх спільність. Тому що, в протилежному випадку доведеться стверджувати, що аксіологічна характеристика українського суспільства така, що більше відповідає відповідній характеристиці наших східних сусідів.

Україна у своїх етнокультурних засадах завжди була інтегральною частиною європейської спільноти, і саме Європа справила вирішальний вплив на вироблення української національної ментальності. Міра і характер контактів будь-якої культури з культурами інших народів є свідченням її власного рівня розвитку. Київська Русь була однією з наймогутніших і найрозвиненіших держав світу, що зумовлювалося й вагою

держави, й активною, широкомасштабною зовнішньою політикою, а також міжнародною взаємодією в найрізноманітніших сферах: політичній, торгово-економічній, релігійній, культурно-освітній, навіть династичній: представники великокнязівських родів відігравали активну роль у державному житті Англії, Франції, Німеччини, Польщі, Угорщини, Візантії, країн Скандинавії. Найвідомішою королевою Франції стала Анна Ярославна.

У часи існування Галицько-Волинської держави значення західного вектора в українській геополітиці зростало. Цивілізаційна основа присутності України в Європі підкріплювалась участю у розв'язанні загальних міжнародних проблем старого континенту. Давня Галицько-Волинська держава була впливовою в усій Центральній Європі. Литва і Польща зближували Україну із Західною Європою. Литовські статuti, магдебурзьке право, цехи в українських містах свідчать про європейськість політичного мислення. У козацькі й гетьманські часи українська культура продовжує залишатися духовним перехрестям Заходу і Сходу. Із країн Західної Європи йшли впливи європейського гуманізму, Ренесансу, Реформації, Бароко і Просвітництва. Створювалась культура нового типу – насамперед, у сфері ідей та форм Реформації і Бароко, але з орієнтацією на ренесансні традиції. Українство витворило козацтво, великих полководців і гетьманів, істориків і мислителів, педагогів, митців письменників, вчених світового рівня. Найяскравіший український філософ Г. Сковорода виокремив новий тип людини, яка не сприйняла нової дійсності в Російській імперії. Вітчизняні гуманісти сформуливали нову концепцію людини, в якій прославлялася гідність особи, висловлювалась віра в її безмежні можливості. Вчені Києво-Могилянської академії відстоювали право людини на всебічний гармонійний розвиток усіх її духовних і тілесних потреб [1, с. 96].

Стримує розвиток власне української думки царизм і імперія, які розділили народ. Але тут варто не забувати, що імперії властиві тогочасній Європі і Російська Імперія, у тому числі, була частиною загальноєвропейського геополітичного простору, а отже державність тут розвивалася схожим шляхом.

Гальмом хіба, що можна вважати радянський період, але і тут недоцільно стверджувати, що існувала аж така відокремленість. У багатьох державах східної Європи теж сповідувався соціалізм, але це не завадило їм включитися до розбудови правової держави та громадянського суспільства.

Які це дозволяє зробити висновки? Не варто фаталістично звинувачувати історичні причини у ціннісній ситуації, що склалася у суспільній свідомості в Україні. Існують позитивні приклади чи то аксіологічної трансформації, чи то відродження цінностей, адже українська історія, фольклор та культура сповнені тих самих прагнень до рівності та справедливості, що є ключовими для сучасної правової держави.

На думку Рудакевича О.М., за ставленням до демократії і держави політична культура сучасних українців залишається авторитарною, етатистською та патерналістською. Проте за умов суверенності відроджуються традиційні риси української культури – народоправство, толерантність, ліберальне ставлення до держави (держава для людини й нації, а не людина й нація для держави). Одночасно спостерігаються вияви еґо- і градоцентризму, які притаманні українській ментальності [5, с. 207].

Підбиваючи підсумки, можемо лише вкотре наголосити на неоднозначності і динамічності ціннісної картини в українському суспільстві. Помаранчева Революція та Євромайдан – це явища, що вказують на здатність українців до вираження протесту. Але як обійтися без революцій і утримати їх здобутки у повсякденному житті? Адже правова держава найкраще проявляється не у виступах на центральних площах столиць, а у безпеці й мирному житті громадян. І європейські цінності на це й орієнтовані, тоді як українців потрібно серйозно зачепити, аби вони прокинулися, тому що їхнє сприйняття світу відрізняється.

Недоцільно казати, що європейські цінності не сумісні із традиційною українською культурою, адже, як ми бачимо, дані соціологічних досліджень радше кажуть, що українська ментальність страждає на залишки радянськості. Сподіваємося, що одного дня і в нашій державі серед цінностей «права людини» займатимуть перше місце.

Література

1. *Захожай З. Українська культура в контексті європейських цінностей / З. Захожай // Українознавчий альманах. – 2012. – Вип. 8. – С. 94-98;*
2. *Кубрак О. В. Європейські політичні цінності: стан і динаміка утвердження в Україні / О. В. Кубрак // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22 :*

- Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. – 2014. – Вип. Спец. вип.. – С. 211-216;*
3. Куриляк В. Україна в системі європейських цивілізаційних цінностей / В. Куриляк // *Вісник Тернопільського національного економічного університету. – 2014. – Вип. 2. – С. 40-52;*
4. Мадрига Т. Б. Європейські цінності та ціннісні орієнтації українського суспільства: проблеми співвідношення / Т. Б. Мадрига // *Прикарпатський вісник НТШ. Думка. – 2015. – № 3. – С. 96-103;*
5. *Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації: монографія / Гончарук Т. В., Гнаевич Н. В., Гурик М. І., Рудакевич О. М., Томахів В. Я., Чигур Р. Ю., Шумка М. Л.; кер. авт. кол. О. М. Рудакевич. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – 255 с.*
5. Скриль С. А. Вплив європейських цінностей на трансформаційні процеси в сучасній Україні / С. А. Скриль // *Політичне життя. – 2016. – № 1-2. – С. 67-71;*
6. Скриль С. А. Функціонування державних інститутів в Україні у контексті європейських цінностей / С. А. Скриль // *Актуальні проблеми політики. – 2015. – Вип. 55. – С. 180-187;*
7. *Хартія основних прав Європейського Союзу: Міжнародний документ від 07.12.2000.*